

Két új Téka-kötetről

(SINKÓ ERVIN: DON QUIJOTE ÚTJAI. VÁLOGATTA, AZ ELŐSZÓT ÍRTA ÉS JEGYZETEK-
KEL ELLÁTTA BRETTER GYÖRGY. — BOLYAI-LEVELEK. VÁLOGATTA, A BEVEZETŐ TA-
NULMÁNYT ÍRTA ÉS A JEGYZETEKET ÖSSZEÁLLÍTOTTA BENKŐ SAMU.)

Két fontos művelődéstörténeti forráskiadvánnyal gyarapodott a Kriterion ran-
gos és néhány év alatt valóságos hagyományt teremtő könyvsorozata. Az egyik a
Bolyaiak leveleiből, a másik Sinkó Ervin második világháború előtti írásaiból válo-
gat. Az utóbbiak mind a Korunkban jelentek meg, egy kivételével, ami — bár
Sinkó beküldte — nem jutott el a nyomdafestékgig.

Sinkó Ervint a Bolyaiaktól évszázadnyi időköz, s az évszázadban világrésznyivel
fölérő történelmi távolság választja el. A Bolyaiakat a fölbomló erdélyi feudalizmus
rendi korlátai, Sinkót egy felemáson megvalósult kapitalista fejlődés társadalmi s
nemzetiségi ellentétei szorították. Ezek készítették őket — mindegyiküket a maga
módján — ellenállásra. Mások természetesen válaszaik is a körülmények kénysze-
reire; lelki alkatuk és a társadalmi-történelmi helyzet szerint eltérőek. Aligha
lehetne különbözőbb a szellemi terep is, amit munkaterületükül választottak, helye-
sebben ami feladatként nékik jutott: a Bolyaiak, matematikusokul, nyilvánvalóan
másként kellett lássák a világot, mint az író és társadalomtudós Sinkó. De külön-
ségek és elválasztásokon túl mégis mintha összekötne őket valami; úgyannyira,
hogy a Bolyaiak értelmezésére — azaz megértésére — szinte önként kínálkozik
Sinkó némelyik — sejtetően magamegfejtő — megfontolása. Vagy látszat csupán
minden mélyebb kapcsolat; az egymás mellé kerülés véletlenszülte optikai csaló-
dása? Akkor is közös bennük, hogy életük s munkájuk nyomán alaposan megvál-
tozott az a szellemi terep, amin ma mi járunk, s más irányt vettek az utak, amiken
indulnunk kell. Vagy ahogyan Bretter György írja a Sinkó-kötetet bevezető esszéjé-
ben: „Mit is lehet mondani a halottakról? Csak annyit, hogy mindenük elveszett...
Mindenük elvész, de a halottak után már nem lehet ugyanazt csinálni, amit azok
hajdan elvégeztek. Azt, hogy a *más* van, azt köszönjük a halottaknak, s ha értel-
miségi volt, akkor a *más* gondolatot, írást, vagy amit lehetővé tett, azt köszön-
jük neki.”

*

A Bolyai-levelek elsősorban ennek a *másságnak* az „árát” mutatják meg. Azt a
tömértelen kint s szenvedést, amivel apa s fia fizetett a mi mai kényelmesen be-
járható nem-euklidészi világunkért. Mert ami nekünk ma már — Sinkó Ervin tanul-
mányával szólva — „Middlesex”, azaz a reális és hasznosítható tapasztalat világa,
az az ő korukban még merő „Utópia” volt, úgyannyira, hogy a nagy Gauss, félvén
a „middlesexiektől”, nem is merete nyilvánosságra hozni a maga hasonló gondolatait.
Igazában még saját magának is alig-alig vallotta be őket. Bolyai Farkas—Gauss—
Bolyai János görög tragédiákba kívánczoló kapcsolata — Benkő Samu páratlan szak-
értelemmel s történész-lényeglátással összeállított válogatásából azonnal nyilvánvaló
— „Middlesex” és „Utópia” küzdelme. Eleve „reménytelen” volt tehát, és szükség-
képpen kellett, hogy az Utópia — később jórészt Middlesexszé szelidülő — bukásá-
val végződjék. Így hát semmi köze az ügyszó Gauss „hidegségének”, „szívtelenségé-
nek”, Bolyai Farkas annyiszor s oly oktalanul felhánytorgatott — „bizalmaskodásá-
nak”, „maga- és fiakelletésének”, János „bizalmatlanságának”, „sértődékenységének”
stb. Ezek s hasonló — meglevő vagy vélt — tulajdonságaik teljesen lényegtelenek,
félrevezetőek. Hiába írt volna Bolyai Farkas királyokat megillető hódolattal Gauss-
nak, hiába „kímélte” volna meg sok gondot okozó borküldeményeitől s magánélete
— viszonzást váró — „kitergetésétől”, de János is mind lehetett volna mintafiú és
mintakatoná, a sorsukon mindez nem vagy alig változtatott volna. Mert az azon
minutában eldőlt, hogy átlépték — János végleges és végletes elszánással, Farkas
tán tévován és hátra-hátrapillantgatva — az utópiák határát. „Az egyes ember —

írja Sinkó Ervin —, amint az utópisztikus szellem kerül felül benne — mert az egyes emberben a middlesex-i és utópisztikus princípium halálosan közel áll egymáshoz, és nem valahol egyik ezen, másik más csillagon —, akkor minden közösségből következő, közösséget összetartó relatív etika összeomlik, és az egyes ember, mint individuális lélek, az abszolút igazságot alátámasztva, a közösség rossz lelkiismerete lesz.” A jó marosvásárhelyi polgárok például még a századfordulón sem tudták megbocsátani szegény Bolyai Jánosnak — a rossz lelkiismeretüket; de nem lehetetlen, hogy a nagy Gauss kurta-furcsa elismerése megett is valami efféle dilemma rejtőzködött.

Bolyai Farkas Gaussnak írott levelei magyarul (B. Fejér Gizella szó szerint hűsége, de jellegzetes Bolyai Farkas-fordulatokkal hitelesített fordításában) mindenestre sokkal természetesebben hatnak, mint németül, s még elképzelni is nehéz, hogy valóban „sérthették” a matematikusfejedelem „érzékenységét”. Elhidegülésük, a levelezés meg-megszakadása hosszú időre, s legfőképp az epedve várt s csak ismételt sürgetésre megérkező vélemény János művéről így semmiképpen sem magyarázható efféle egyszerű pszichológiai momentumokkal. S az is jól látható a levelekből, hogy a göttingi s a marosvásárhelyi professzor szellemi és anyagi helyzete sem különbözik olyan égbekiáltóan, mint a tudománytörténetírás tartja. Igaz, Bolyai Farkas Marosvásárhelyt sokkal bajosabban jutott könyvekhez, s főleg hasonlíthatatlanul rosszabbak voltak publikációs lehetőségei; de évek hosszú sora alatt mégis igen jól használható kézikönyvtárat gyűjtött, s ha nehezen, ha küzdelem s megalázó pártfogáskérés árán is, de kinyomtathatta legfontosabb gondolatait s fölfedezéseit. Hasonló gondokkal — még a feudális világban mindenütt megkívánt hajbókolást sem kivéve — Gaussnak is küzdenie kellett, a különbség inkább kvantitatív mint kvalitatív. S Gauss is hasonlóan — s ugyanolyan nehezen — gondoskodott tanítványairól, mint a maga szerényebb lehetőségei közepette Bolyai Farkas. S Gauss sem volt ment az afféle anyagi gondoktól, amik a marosvásárhelyi professzor életét lépten-nyomon keserítették. Az itt először vagy egészükben először közölt levelek — Bodor Pálhoz, Kendeffi Ádámmal, Bod Péterhez, Incze Dánielhez — a kor átlag kisvárosi professzorainak az életmódjához közelítik a Bolyai Farkasét, s a „nyomorgó” és az „arisztokraták kegye után kapkodó” — maga módján egyformán romantikus — Bolyai Farkas-képet egyaránt megcáfolják. „A helyzetéből következően segítségre szoruló Bolyai Farkas — írja Benkő a Bevezetésben — a reformmentességtől remélhetett támogatást. ... Sokszor bátorította magát, s mellőzte a »kényes point d'honneur«-t, ha úgy érezte, hogy ezzel mozdíthat valakinek kátyúba ragadt szekere. Nem önös célok s nem urakhoz dörgölődő szolgálalkúság vezérelték lépteit a szalonokba, hanem a körülmények kényszerítő ereje, hogy a tőle függetlenül létező társadalmi szerkezetből kikényszerítse a lehetséges kompromisszumot. Akciói váltakozó sikerrel jártak, de jóézés töltötte el, valahányszor közvetíthetett a tehetség és a tehetőségek között.” Fiát is csak így sikerült bejuttatnia a bécsi hadmérnöki akadémiára, a néki akkor elérhető legjobb helyre. A Bécsbe, fiának írt leveleiből itt közöltek — s hozzájuk Benkő értő kommentárjai — szépen mutatják, milyen kivételes szakmai s apai gonddal irányította a távolból is lángeszű gyermekét. S egyben figyelmeztetnek is a többi — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött — Bécsbe írt levél kiadásának a szükségességére és felelősségére.

A kiadás, a *csönkítatlan* kiadás fontosságát mutatja az az itt először közölt néhány levél is, amit Bolyai János öccsének, Gergelynek írt az ötvenes években. Ezeket a (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött) leveleket régóta ismerik a Bolyai-kutatók, használtak is belőlük szavakat, töredékeket eleget. De csak így, teljességükben árulják el igazi mondanivalójukat, s csakis értő kézzel összeszedve — épp ebben rejlik az edíciós munka művészete — segíthetik az igazság megismerését. Ezekből a levelekből például eddig főleg Bolyai János apja elleni — „hálátlannak” vagy épp „kórosnak” minősített — kifakadásait „mazsolázták ki”, vagy makacsul folytatott s bőven részletezett Priessnitz-kúrájából próbálták „karakterére” következtetni. Holott valójában egy velejéig normális és racionális elme, csak

éppen félelmetesen magára maradt lélek próbál ezekkel a levelekkel — még önmaga leplezgetése árán is — kapcsolatot teremteni, megkeresni az egyedül lehetségesnek látszó fogódzkodót az emberek világához. Údvtana utópiáiról nyilván nem írhatott nagyon is middlesex-i öccsének; de akkor aligha maradhatott egyéb, mint kisebb-nagyobb közös ügyeik: apjuk sajnálkozással s szeretettel teljes fiúi szidása — magában is a „családi együvé tartozás” jele —, az örökség s egyéb anyagi ügyek latolgatása, a betegség, a kúrák, az öregedés. Szívfacsaró, ahogyan belékap az első halvány reménybe, mihelyst Gergely némi matematikát-tanulhatnéknak látszik. Hogyan tanítaná mindjárt, hogy’ ajánlkoznék mesterül! Igaza van Benkő Samu kommentárjának: a magányról szólnak ezek a levelek, s a kitörés vágyáról. „A magány a kényszerűség fattyúhajtása, alapvetően ellentétes az emberi természettel, s ezért valamennyi magányos előbb-utóbb megpróbál rést vágni az őt bezáró falakon.” De nem akármilyen magány a Bolyai Jánosé. Ez a magány — ismét Sinkó Ervin szavával szólva — „... a közösségtől különvált emberé, aki szenved alatta, hogy nincs társadalmi küldetése — és kigondol magának egyet, azt, amit a legnemesebbnek tart és — s ez nagyon fontos: a legszebbnek.” Nyilvánvaló: az Údvtan forrásvidékén járunk. Ám „aki kiválik a kész feltételek világából, annak minden kérdéssé válik. Shakespeare embere már semmitől és senkitől se kap segítséget: egyedül kérdez és neki magának kell életéhez célt és tartalmat találnia”. Bolyai Jánosnak Gergely öccséhez írott levelei éppen tökéletes kérdésmertességükkel, normalitásukkal, mondhatni mindennapi józan egyszerűségükkel árulkodóak — és félelmetesek. „Don Quijote észre tér, s mert észre tér, már nem tud tovább élni... A norma győz, de nem válik dicsőségére. A győzelem nem morális érv, csak faktum, de hogy Don Quijote számára a valósághoz való megtérés egyértelmű a remény feladásával, s hogy megtérni a valósághoz összeomlást jelent a lélek s halált Don Quijote számára: ez érv a valóság és a kollektívum ellen, ha sírásba fúló érv is.” „Don Quijote — összegezi a Sinkó-kötethez írt előszóban Bretter György — a vergődő, meddő, tragikusan elszigetelt, a társadalomból kiközösített ember szimbóluma... Csak esztétikai és etikai viszonya van saját magával, a világgal szembeni viszonya a bolondé, aki mikor észre tér — meghal.” Sinkó Ervin tanulmányai elsősorban azt firtatják, hogy miféle társadalom az, amelyik számúzi magából az öntudatára ébredt individuumot ábrándjai világába, s csak a normáit elfogadókat veszi vissza — meghalni.

*

Bretter György válogatása és előszava a filozófus Sinkót mutatja be, „aki Lukács György mellett a legkövetkezetesebben gondolta végig a forradalom és az etika viszonyát”. A bemutatáshoz azonban nélkülözhetetlenek a szépirodalmi művek is, elsősorban Sinkó nagy regénye, az *Optimisták*. Bretter mindenekelőtt azt mutatja meg, hogyan fejtí ki a regényben Sinkó az egyéni humánus és a forradalmi terror, az egyén és a forradalmi hit problematikáját. Az *Optimisták* ezeknek a dilemmáknak a keletkezéstörténete; Sinkó azt az erkölcsi lényt ábrázolja, „akit a lázadás természetesen a forradalomba sodort, de aki eszményeit nem fedezte fel abban, ami megvalósult”. Az *Optimisták* így elsősorban és főleg a kétely regénye, nem a meggyőződésé. A meggyőződését Sinkó a tanulmányaiban fejtette ki: „... a dilemmákat szülő kor csak dilemmákat szülhet, a kétség az egyedüli meggyőződés, a cselekvés pedig kiállás a kétségekben hanyódoó, a történelmi szükségszerűségeknek kiszolgáltatott emberek mellett.” Regényével s meggyőződésével Sinkó egyaránt magára maradt, nem ilyesmikben gyötrődtek a kor forradalmárai; „... a mozgalom kérdései háttérbe szorították a töprengést. Az értelmiségi forradalmárok viszont nem kerülhetik el; hozzájuk tartozik.” Ez magyarázza az *Optimisták* korabeli fogadtatását, s azt is, hogy a regényben „ábrázolt” önéletrajz eszmei változata, a *Szemben a bíróval* akkor sehol sem jelenhetett meg magyarul: „... a kételyt, a döntés előtti érzelmi-tapasztalati momentumot érezték súlyosabbnak és nem magát a döntést... Két tűz között tengtek akkor a Sinkó-félék: a reakciós polgári rend és a rendet követelő

mozgalom között. És mégis mindig a mozgalom mellé állnak: ez a végső ráció, más nincs, csak a tehetetlenség.”

Bretter finoman és erőteljesen megrajzolt Sinkó-vázlatát a találóan kiválasztott esszék, tanulmányok, bírálatok, elbeszélések nemcsak folytatják és meghosszabbítják, étellel is töltik. Bretter ugyanis — igazi filozófusként — az elhallgatásnak is mes-tere: tudja, hogy a szüksézávú utalás beszédesebb ott, ahol összecsapásokon — helyesebben összecsapások és dilemmák értelmezésén — keresztül bomlik ki az elemzés folyamata. Így utal Sinkó történetfilozófiájára, ami a történelemben vetett egyén tragikumát fejt ki.

Sinkó történetfilozófiája — szigorúan marxi értelemben értve a szót — „történelemellenes”; azon a fölismerésen alapul, hogy az eddigi történelmet, azaz az osztályharcok, a kizsákmányolás, a háborúk és a szenvedések szakadatlan sorozatát áthidalhatatlan szakadék választja el a *sui generis emberi* fejlődéstől. „Az ember esztétikai és morális, az ember szociális érzékenysége már nem az, mint a görög-perzsa háborúk vagy Dzsingisz kán korában volt; a történelmi faktorok, a nemzetek és rétegek tusája, a történelem, melyben az ember él, a módszereiben egészen régi, erőszakos, pusztító és gyilkos história útjai a nem-emberi törvényeinek uralma alatt maradtak.” Azaz az egyes emberek lelki és szellemi szenzibilitása sokkal gyorsabban fejlődik, „mint a gazdasági szükségszerűségek nyomása alatt alakuló történelmi-társadalmi feltételek”. Az emberi lélekben, az egyéni öntudatban ezért mindig utópia formájában épült fel az új világ. Az utópia azonban szükségképpen szembe kerül a környező emberietlen történelemmel, s meddővé válik, „destruktívává”, emigrációba kényszerül. Az egyes ember utópisztikus szkepszise így méri és megítéli a történelmet, de egyre nagyobb árat fizet destruktív igényességéért: hazátlanává válik a valóságban, mesterséges álmovilágba kényszerül. „Don Quijote alakja magának az embernek, a tőkés rend adta feltételek közt vergődő emberi léleknek szimbólumává nő, mert ennek az összefüggésnek a keretei között meddő és tragikusan izolált, a társadalmi realitásból kiközösített minden, ami csak emberi.” S így folyton nő a kultúrértékekben megnyilvánuló egyéni öntudat s a történelem közt tátongó szakadék.

Sinkó természetesen lát megoldást, de — s filozófiája szempontjából ez a lényeg — nem a történelemben, hanem *A tőke* klasszikus analizéséhez csatlakozva a történelem fölszámolásában. „Az individuális lélek, a gonosz rontás verte Don Quijoténak hazátlan lelke marad mindaddig, míg a másik gonosz rontás, mely határokat von a földön és az emberek között, meg nem török. A jó értelemben felfogott nép az egyetlen erő, mely ezt a munkát elvégezheti... A befutott historiai út végén az individuum realitásként találkozik a proféták korabeli utópikus vis-à-vis-jával: az emberiséggel.”

És végül is ezért találkozik Don Quijote útjain Sinkó Ervin elébb-utóbb a Bolyaiakkal. (*Kriterion*, 1975.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Tudomány – anyanyelv – nemzetiség

A KORUNK ÚJ ÉVKÖNYVE

A nyelv, mint a gondolkodás anyagi megvalósulása (vagy e megvalósulás lehetősége) a tudományművelés és a tudományos művelődés alapfeltétele. Egy másik társadalmi tudatforma: a művészet; az irodalom vonatkozásában ugyanúgy eleve adekvátnak fogadjuk el, hogy anyanyelvű művelésének a fontossága — emberi meg-